

УДК 327.8:323.272 (5-15 АВ)

Швед В.О.

«АРАБСЬКА ВЕСНА» У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НА БЛИЗЬКОМУ І СЕРЕДНЬОМУ СХОДІ

У статті аналізується роль «арабської весни» як початку довготривалого процесу глибоких трансформаційних змін в арабському світі. Зокрема, увагу приділено осмисленню особливостей сучасного етапу зазначеного процесу у так званій «постреволюційний» період. Досліджуються такі актуальні проблеми, як внутрішні та зовнішні чинники поразки першої хвилі сучасних арабських революцій, зміст та спрямованість нинішнього переформатування арабського світу, наслідки різкого загострення сунітсько-шіїтського протистояння. Розглядаються причини та цілі прямого військового втручання Росії у сирійський конфлікт. Проаналізовано значення туніської трансформаційної моделі розвитку для перспектив демократичного оновлення арабського суспільства та визначено причини, через які після «арабської весни» Туніс фактично став єдиною арабською країною, де було продовжено та поглиблено демократичний процес.

Ключові слова: «арабська весна», трансформаційний процес, політичний іслам, арабський світ.

П'ять років тому у просторі арабського світу прокотилась могутня хвиля народних революцій та заворушень, які мали й матимуть надалі великий вплив на сучасні трансформаційні процеси у Близькосхідному регіоні [1, р. 1].

Автор у зазначеній статті з позицій набутого досвіду з початку «арабської весни» ставить перед собою мету, по-перше, осмислити роль і місце цього феномену у сучасному історичному процесі широкомасштабного переформатування як арабського світу, так і усього Близькосхідного регіону.

По-друге, виділити ті головні чинники та виклики, які нині визначають особливості та спрямованість розвитку арабського світу у постреволюційний період.

По-третє, окреслити основні контури нового балансу сил у регіоні, які вимальовуються протягом останніх років.

По-четверте, виокремити перспективи подальшої хвилі «арабської весни» та її формати, які нині виявляються на Арабському Сході.

Потрібно зазначити, що термін «арабська весна» для визначення повстань, революцій та заворушень на Арабському Сході на межі 2010-2011 рр. було привнесено у сучасну історіографію західними науковцями за аналогією із відомими подіями у європейській історії – «весна народів 1848 р.», «Празька весна 1968 р.» і у цьому терміні відбивались скоріше їхні ілюзії щодо швидкого, тріумфального та майже безкровного перебігу демократичних перетворень в арабському світі [2]. Однак, нині переважає думка, що «арабська весна» або «арабське відродження» як стан глибоких трансформацій в арабському світі

розтягнеться на багато років, а можливо, на десятиліття. Так, К. Біттер, фахівець Паризького Інституту міжнародних та стратегічних досліджень, наголошував, що події в арабському геополітичному та часовому всесвіті давно переросли межі сезонного визначення на кшталт «арабської весни» і визначаються такими подальшими «подієвими фазами», як реакція на революційні події, розкол у таборі революційних сил, реванш прибічників реставрації, спроби контрреваншу ісламських активістів та відповідь на них консервативно-лаїцистського загалу. «Революційний процес вміщує революцію, контрреволюційні зусилля для блокування революції і те, що в кінцевому підсумку трапляється», – пояснює він [3].

Такої ж думки дотримується й професор міжнародних відносин Школи орієнталістики та африканських досліджень Лондонського університету Ж. Ачкар. Він вважає, що «Революція 14 січня» у Тунісі, єгипетська «Революція 25 січня» стали лише початком довготривалого процесу, який продовжуватиметься роками, а, можливо, й десятиліттями. Як у кожному подібному історичному процесі, тут також будуть присутні і злети, і падіння, і революції та контрреволюції, вибухи та завмирання [4].

Внаслідок низки внутрішніх та зовнішніх чинників, «арабська весна», принаймні її перша хвиля 2010-2013 рр., зазнала поразки. Головна політична сила першого етапу «арабської весни» – панарабська асоціація «Брати-мусульмани», як і їхнє політичне крило в Єгипті – Партія свободи і справедливості, виявились неготовими до реалізації ролі авангарду революційного процесу. Головною помилкою ісламістів було те, що вони не спромоглися надати суспільству адекватну, реалістичну та обґрунтовану програму реформ та оновлення країни. Як зазначав старший науковий співробітник Вашингтонського Інституту Близького Сходу Х. Аль-Анані, «більшість ісламістських рухів в арабському світі дотримуються консервативного та застарілого світогляду, який вже не може дотягнутися до потреб та сподівань, що зумовили «арабську весну» [5]. Консерватизм або відсутність революційної ідеології, продовжує бути несумісним з новим середовищем, яке виникло внаслідок падіння старих режимів. Більшість арабської молоді, що виходила на вулиці, була заряджена, головним чином, революційною та амбіційною пропагандою, яка закликала змінити своє життя і долю. Ісламістські рухи, як виявляється, відбивають інтереси традиціоналістського та консервативного соціального блоку, який намагається зацементувати арабські суспільства.

Фактично, одразу ж після перемоги «Революції 25 січня» старе керівництво єгипетських «Братів-мусульман» виявилось неспроможним зрозуміти власну нову роль як правлячої сили в країні і необхідні у зв'язку з цим ідеологічні оновлення своєї політичної сили, щоб передусім захищати інтереси середнього класу Єгипту. Зазначене керівництво відкинуло заклики молоді генерации у своїх лавах, що дотримувалась справжньої реформаторської позиції та,

фактично, ізолювало реформаторське крило [6]. Згодом, після своєї перемоги на парламентських і на президентських виборах у червні 2012 р., коли президентом Єгипту був обраний висуванець «Братів-мусульман» М. Мурсі, замість системних та послідовних кроків щодо реформування країни, вони розпочали політику форсованої ісламізації. Все це внесло розкол у широкі народні маси, викликало масове невдоволення, що допомогло здійснити військовий путч та насильницьки відсторонити М. Мурсі від влади.

Вирішальну роль у тимчасовій поразці єгипетської революції відіграла політика аравійських монархій, які входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки. Авторитарні консервативні монархічні режими побачили у широкому розповсюдженні впливу «Братів-мусульман» революційного Єгипту велику загрозу для подальшого існування монархічних режимів у своїх країнах. Адже поміркований іслам, позицій якого дотримувались єгипетські «Брати-мусульмани», стверджував виборність державної влади, існування і діяльність політичних партій, що прямо суперечило основам існуючих монархій. Саме тому Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та Кувейт об'єднали свої зусилля не лише для організації відсторонення від влади в Єгипті президента М. Мурсі та «Братів-мусульман», але й для надання допомоги обсягом 12 млрд. дол. новій владі Єгипту, яка скинула «братів». Така підтримка надала нинішньому єгипетському режиму можливість уникнути міжнародного колапсу [7]. Саудівська Аравія оголосила «Братів-мусульман» терористичною організацією, так само як і Хезболлу та Аль-Каїду, ще раз продемонструвавши свій страх перед експортом єгипетської революції на весь арабський світ і, особливо, у простір Аравійського півострова [8].

Значну долю відповідальності за поразку першої хвилі сучасних арабських революцій несе й нинішня адміністрація американського президента Б. Обами, яка надала їм підтримку. У своїй промові 19 травня 2011 р. перед співробітниками Держдепу США він наголосив на підтримці цих повстань з боку своєї адміністрації, визнав надії на сподівання арабів на звільнення від авторитарних режимів та утвердження демократичних принципів у арабських суспільствах. Б. Обама оцінив сутність народних революцій як шлях до формування демократичних інститутів. Однак він не виявив належної послідовності і наполегливості щодо їхньої підтримки, особливо у ті часи, коли революції зіткнулись із безліччю проблем та протиріч. Саме в цей час позиція США була невиразною і не визначалась чіткістю завдань [9].

Оцінка «арабської весни» американською адміністрацією визначалась непослідовністю і коли доводилось обирати трансформаційний процес, який поступався перед ширшою стратегією балансування. Практично жодного слова не було сказано стосовно жорсткого придушення протестів у Бахрейні через побоювання зіпсувати свої відносини із союзниками – арабськими монархіями зони Затоки. Вона також дозволила Саудівській Аравії очолити перехідні

процеси у Ємені, що призвело до антидемократичних наслідків. Вона намагалась знайти і зберегти баланс у підтримці постреволуційних лідерів Єгипту. Вона спостерігала за тим, як Лівія після завершення війни скочувалась до анархії та хаосу насильства. Б. Обама правильно оцінював трансформаційний потенціал «арабської весни», але не спромігся спрямувати його у вірному напрямку.

Частково, це відбувалось внаслідок деструктивних сил головних політичних сил революції, частково – завдяки деструктивній ролі союзників Сполучених Штатів у регіоні, які докладали зусиль для того, щоб зірвати будь-який рух до демократії. Адміністрація Б. Обама не виділила достатніх ресурсів, які були потрібні для підтримки політичних перетворень у Тунісі та Єгипті. Фінансової допомоги, наприклад Єгипту, виділялось значно менше, ніж вимагала ситуація, на відміну від дій союзників США, таких як Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати, які надали значно більшу допомогу опозиційним політикам у Єгипті.

Таким чином, підхід Б. Обама до «арабської весни» виявився вкрай непослідовним. Американська адміністрація симпатизувала намірам протестантів та сподівалась підтримати демократичні перетворення. Але вона зіткнулась із тим, що такі її дії можуть призвести до руйнації регіонального порядку, який підтримувався США і за який виступили їхні найближчі союзники в регіоні. Зрештою, після поразки демократичних перетворень, адміністрація США змирилася із новими реаліями у Близькосхідному регіоні [9].

Водночас, Сполучені Штати продовжують інтенсивно працювати із Тунісом та його новим керівництвом. Фактично, американська адміністрація здійснює пряму протекцію нинішньої багатопартійної моделі розвитку політичного процесу в Тунісі, який вона рекламує як єдиний безумовний успіх «арабської весни». Адміністрація Б. Обама через формат Стратегічного Діалогу із Тунісом відновила його підтримку як єдиної країни в арабському світі, де «арабська весна» як глибокий процес внутрішніх трансформацій продовжується і зміцнює демократичні засади розвитку цієї країни [10].

Нині арабський світ переживає важливий стан свого розвитку, який супроводжується чи не найбільш драматичними у новітній історії радикальними трансформаціями, глибоким переформатуванням геополітичного балансу у його просторі та поступом нової парадигми розвитку у відповідності із тими реаліями та викликами, що з'явилися протягом останнього часу. Нинішня криза у регіоні Близького Сходу і Північної Африки стала результатом колапсу старої системи, яка була неспроможною задовольняти надії та сподівання його народів [11]. Водночас вона є наслідком поразки першої хвилі арабської весни, що прокотилась у низці арабських країн протягом 2010-2013 рр. і спричинила поширення войовничого ісламізму, загострення

сунітсько-шіїтського протистояння та низки інших негативних і деструктивних явищ.

Головною особливістю нинішнього, постреволуційного етапу трансформаційних процесів у країнах Арабського Сходу є активне його перетворення на впливового суб'єкта регіональної і світової політики. За визначенням журналіста-міжнародника В. Федяніна, «арабський світ намагається перетворитись з поля битви світових держав на гравця, залишивши непрестижну роль звичайного спостерігача у минулому. Цей процес очолила Саудівська Аравія, що стала фактичним лідером арабських держав» [12].

Вирішальним чинником для реалізації цієї тенденції стало серйозне перегрупування Сполученими Штатами Америки своїх сил та потенціалу на світовій арені із значною корекцією своєї близькосхідної стратегії. Починаючи з 2012 р. США розпочали переорієнтацію зовнішньої політики у Азійсько-Тихоокеанський регіон. Водночас було заявлено не лише про зміну пріоритетів, а й про заплановане зменшення значення Близького Сходу для Вашингтона. Це ставило перед Білим Домом завдання досягнення більш стабільної системи безпеки на Близькому і Середньому Сході через поступове введення у його геостратегічний простір Ірану у якості одного із стовпів нової системи регіональної безпеки. Прихід до влади в Ірані у 2013 р. нового президента М. Роухані дозволяв американцям сподіватися на початок поступової трансформації Ірану із країни, що лише створює серйозні проблеми, у країну, яка разом з іншими допомагає їх вирішувати. Заради цього адміністрація президента США Б. Обама разом із своїми союзниками уклали у липні 2015 р. угоду з Іраном щодо його ядерної програми, що створило необхідні передумови для запланованого маневру щодо нової ролі Ірану у Близькосхідному регіоні.

У своєму програмному інтерв'ю із відомим американським журналістом Т. Фрідманом американський президент визначив ті головні обставини, які сприятимуть реалізації нового підходу до Ірану. На думку Б. Обами, «перемога Роухані на виборах продемонструвала бажання іранського народу возз'єднатися із міжнародним співтовариством, їх стурбованість економікою і бажання вийти на глобальні ринки». Другою обставиною, на якій базується новий курс США щодо Ірану, є переконаність у тому, що він стане набагато сильнішим міжнародним гравцем й припинить агресивну риторику відносно своїх сусідів. Також, враховуючи розміри країни, її населення і ресурси «Іран спроможний стати дуже успішною регіональною силою» [13].

Водночас щодо своїх найближчих союзників в арабському світі, саме Саудівської Аравії та інших держав, які входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки, Сполучені Штати взяли курс на підштовхування цих країн до більш активної та узгодженої політики в регіоні, на формування ними об'єднаної та інтегрованої військової потуги, а також на здійснення в цих

країнах більш системних та глибоких внутрішніх реформ з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності [14].

Протягом останніх десятиліть США брали на себе всеохоплюючу функцію вирішення багатьох ключових проблем Близькосхідного регіону. Як зазначав старший науковий співробітник Центру Карнегі Р. Соколські, роками можна було спостерігати таке: відносно будь-якої проблеми арабські партнери Америки задавались питанням – як ви, американці, будете вирішувати наші проблеми? Відповідні уряди США обіцяли підтримку, витрачали безрезультатно мільярди доларів з тим, щоб протистояти тим загрозам, які здебільшого виникали через власні помилки арабських союзників. І, нарешті, нинішня американська адміністрація, образно кажучи, дає арабським лідерам свободу дій відносно своїх внутрішніх проблем [15]. Саме у цьому контексті слід розглядати міркування Б. Обама під час вже згаданого інтерв'ю із Т. Фрідманом щодо необхідності здійснення глибоких трансформацій у самих арабських країнах, лідери яких, замість розв'язання проблем намагаються роздмухувати «іранську агресію» з тим, щоб переключити невдоволення широких народних мас на зовнішнього ворога. Аналізуючи такі маневри багатьох арабських лідерів, американський президент підкреслював, що найбільші ризики виходять не від Ірану, а від невдоволення громадян політикою своєї влади, безробіттям і руйнівною нігілістичною ідеологією. І зосередитись потрібно на покращенні політики у самій країні, щоб у сунітської молоді з'явилися й інші орієнтири, окрім ІДІЛ [13].

Така зовнішньополітична лінія Вашингтону стосовно своїх арабських союзників має на меті змусити їх виявляти більшу відповідальність та виробити таку оптимальну модель свого розвитку і взаємовідносин з Іраном, яка б відповідала тим реаліям у регіоні, що набувають характеру провідних тенденцій.

Спочатку серед арабських партнерів Сполучених Штатів Америки панувала розгубленість та розчарування, та водночас, вони почали виробляти нову лінію поведінки у Близькосхідному регіоні з урахуванням нинішньої позиції Вашингтона.

Ситуація, що склалася всередині арабського політикуму та інтелектуального середовища, можна було охарактеризувати як «стратегічне переосмислення» суворих уроків минулого з тим, щоб розробити всебічну стратегію виходу арабського світу із того хаосу, в якому він перебуває нині, і надалі відкрити двері для системної і глибокої модернізації арабського суспільства [16].

Важливу роль у прискоренні формування нової архітектури арабського простору відіграв прихід до влади у Саудівській Аравії нового короля Салмана бен Абдель Азіза. Він розпочав системні трансформаційні процеси в усіх сферах життя – внутрішньополітичній, регіональній та міжнародній. Фактично, король Салман став першим у династії Саудів, хто збагнув масштабність і наслідки тих корекцій у близькосхідній політиці США, стратегічний союз з

якими Саудівська Аравія має ще з 30-х рр. ХХ ст. Нині Ер-Ріад усвідомив, що у справах забезпечення своєї безпеки у регіоні він має покладатися лише на себе. І цей виклик було прийнято. Саме у цьому криється сутність тієї версії «арабської весни», яку нині здійснює король Салман у зовнішній політиці [17].

У найбільш концентрованому вигляді зовнішньополітичний курс нового короля полягає у максимальній мобілізації усього потенціалу сунітської частини арабського світу (а це переважна більшість арабів), пошуки примирення з тими недавніми відкритими опонентами, як, наприклад, «Брати-мусульмани» чи Хамас, спроби знайти принаймні тимчасових нових союзників на міжнародній арені, не підриваючи при цьому стратегічне партнерство з США, що було продемонстровано під час його першого візиту до Вашингтона [18].

Таким чином, новий король Саудівської Аравії дав помітний поштовх прискоренню процесів серйозного переформатування арабського світу на основі фактичної реанімації принципів та ідей Дамаської Декларації 1991 р., яка з'явилась одразу після звільнення Кувейту від саддамівської окупації. Шість аравійських монархій пообіцяли у цьому документі працювати над «новим арабським порядком через ініціювання спільної арабської роботи». Здається, лише нині остаточно визрівають необхідні зовнішньо та внутрішньополітичні передумови для виходу арабських країн на світову шахівницю у якості повноправних акторів регіональної та глобальної політики.

Останнім часом, на характер, особливості та темпи нинішнього етапу глобальних трансформацій арабського світу, пошуку ним свого нового місця у системі глобальної та регіональної безпеки впливають деякі нові важливі чинники. По-перше, це різке загострення сунітсько-шиїтського протистояння, яке розпочалося після порушення певного балансу між сунітською та шийтською частинами Близькосхідного регіону внаслідок прямого військового втручання США до Іраку та ліквідації режиму С. Хусейна. У кінцевому підсумку поява такого дисбалансу підняла на новий рівень непримиренну боротьбу за гегемонію у регіоні Близького і Середнього Сходу між Саудівською Аравією, як безумовним лідером сунітської частини не лише арабського, а й усього Ісламського світу, та Іраном, як центром шийтської частини ісламської умми. У Доповіді з питань безпеки Мюнхенської конференції з безпеки 2016 р. відзначається, що на «Близькому і Середньому Сході значно погіршилися відносини між Іраном та Саудівською Аравією, за виключенням хіба що прямої воєнної конфронтації [19].

В епіцентрі протистояння Саудівської Аравії та Ірану опинилась Сирія. У 2011 р. в цій країні спалахнуло народне повстання проти існуючого правлячого режиму Б. Асада, який відстоює інтереси алавітської меншини – гілки шийзму. Кількість алавітів у Сирії складає 11% усього населення, переважна частина якого – суніти. Криваве протистояння у Сирії продовжується вже п'ятий рік. Це

пояснюється головним чином тим, що на допомогу Б. Асаду прийшли Росія та Іран. Росія вбачає у нинішньому сирійському режимі Б. Асада головний і чи не єдиний оплот своєї присутності в арабському світі, який дозволяє мати свій центр впливу на регіон та військово-морську базу на середземноморському узбережжі Сирії у м. Тартус. Для Ірану сирійський режим Б. Асада представляє фактично центральну частину шіїтської вісі («вісь спротиву») як знаряддя нав'язування свого впливу і гегемонії у масштабах усього Близького і Середнього Сходу. Внаслідок цього Росія та Іран надали режиму Б. Асада військово-технічну і пряму військову допомогу, що призвело до пролонгації його існування з усіма негативними наслідками (300 тис. загиблих, понад 12 млн. біженців, зокрема, сотні тисяч яких протягом останніх місяців прибули до Європи).

По-друге, поява у регіоні такого нового воєнно-політичного феномену, як Ісламська держава (ІДІЛ). У доповіді з питань безпеки Мюнхенської конференції з безпеки 2016 р. дається така узагальнена характеристика причин появи та особливостей нинішньої тактики ІДІЛ. Зазначається, «заповнюючи вакуум, який утворився у кількох країн Близькосхідного регіону, що опинились на межі розпаду, група поширила свій вплив далі від місця свого виникнення у Сирії та Іраку. Використовуючи останні методи та засоби комунікацій, ІДІЛ намагається поширити свій міжнародний вплив та привабливість, що проявилось у атаках на Париж, намагається використати відкриті кордони континенту, щоб розповсюдити свої терористичні атаки у Європі [19].

Значне ускладнення геополітичної ситуації у зоні арабського світу виникло внаслідок відкритого військового втручання Росії у сирійський конфлікт з кінця вересня 2015 р. До цієї країни у короткий термін були відправлені десятки військових літаків, тисячі військовослужбовців, зокрема, регулярні частини. Головними цілями прямого втручання Росії у ситуацію в Сирії стали такі як: збереження Б. Асада як політичної фігури, за допомогою якої Росія продовжить контролювати принаймні частину Сирії, зокрема, нинішню військово-морську базу в м. Тартус, створення передусім у алавітських районах фактично укріпрайон, контрольований Росією з тим, щоб зберегти свою військову присутність на Близькому Сході і позиціонувати себе як світову державу, без якої не можна вирішити будь-які важливі міжнародні проблеми, зокрема, на Близькому і Середньому Сході; відволікти увагу як російського суспільства, так і світової громадськості від агресії Росії на Сході України та анексії Криму. Домогтися від Заходу зняття, або, принаймні, пом'якшення економічних санкцій та повернення у «велику вісімку».

Перебіг російського втручання у сирійську кризу демонструє, що російські війська завдають удар переважно не по позиціях ІДІЛ, а по зонах сирійської опозиції, які воюють із військами Б. Асада, Іраку, Хезболли, шіїтського ополчення Іраку і тим самим протиставляють себе абсолютній більшості арабського світу і міжнародній антиділівській коаліції. Така авантюристична

політика путінського режиму не лише не допомагає організації успішної боротьби з ІДІЛ, а навпаки сприяє її затягуванню. Інцидент із російським винищувачем СУ-24, який було збито у повітряному просторі Туреччини серйозно ускладнив безпекову ситуацію у регіоні й довів, що існує загроза прямого військового зіткнення Росії як із Туреччиною, так із іншими учасниками антиіділівської коаліції з усіма непередбачуваними наслідками. Саме у такий вкрай небезпечний спосіб путінська Росія намагається дестабілізувати арабський світ, не дати йому можливості об'єднатися у єдиний могутній альянс, призупинити падіння ціни на нафту, створити осередки та райони безумовного впливу Росії на політичні та економічні процеси у регіоні Близького Сходу і Північної Африки.

Головним напрямом дій Саудівської Аравії, спрямованих як на збереження та закріплення своєї лідируючої ролі в арабському світі, так і на забезпечення його ролі як впливового геополітичного актора у просторі Близького і Середнього Сходу стала всебічна мобілізація під своїм патронатом потенціалу всієї сунітської частини арабського світу.

Саудівська Аравія виступила ініціатором значного поглиблення рівня інтеграційних процесів у рамках Ради співробітництва арабських держав Затоки, насамперед у військово-політичній сфері. Особливо важливим роком у зазначеному процесі став 2014 р., протягом якого Саудівській Аравії вдалось врегулювати серйозний конфлікт із Катаром внаслідок відкритої підтримки останнім асоціації «Братів-мусульман». Надзвичайний саміт Ради співробітництва арабських держав Затоки у Ер-Ріяді 16 листопада, а згодом наступний 6 грудня у Досі нормалізували відносини між Саудівською Аравією та Катаром, а також стали новим кроком на шляху створення об'єднаного командування, спільних військово-морських сил, поліції та заклали, за виразом аналітиків, «новий арабський порядок». Нарешті, для боротьби з ІДІЛ, а також хустьким наступом у Ємені, створена арабська коаліція, до якої, окрім аравійських монархій, увійшли Йорданія, Єгипет та Марокко і яка отримала назву «Об'єднані арабські сили» [20].

Після ухвалення угоди стосовно іранської ядерної програми між США та Іраном у липні 2015 р., Іран не припинив своєї підтримки як режиму Б. Асада в Сирії, так і гуситів у Ємені. Також значно активізував свою терористичну діяльність як на Близькому Сході, так і в Європі, ІДІЛ, що створювало значну небезпеку для низки арабських країн. З урахуванням цих чинників Саудівська Аравія у середині грудня 2015 р. заявила про створення ісламської коаліції для боротьби з тероризмом. До неї увійшли 35 із 57 країн-членів Організації ісламської співпраці [21]. Вважається, що новостворена ісламська коаліція має боротись із тероризмом і не бути альтернативою для Об'єднаних арабських сил, хоча, в дійсності, її створення говорить про продовження передусім боротьби за гегемонію в Ісламському світі між Саудівською Аравією та Іраном. Водночас, її

поява свідчить про те, що в Ер-Ріяді усвідомили, якою смертельною небезпекою є ІДІЛ для саудівської монархії. У поєднанні із намірами Саудівської Аравії та Об'єднаних Еміратів взяти разом із Туреччиною участь у спільній наземній операції на території Сирії такі ініціативи Саудівської Аравії свідчать, наскільки вибухонебезпечною є нинішня ситуація навколо Сирії, де існує велика можливість воєнного зіткнення провідних світових та регіональних потуг.

Відомий європейський політик, колишній Генеральний секретар НАТО та Високий Представник Євросоюзу із зовнішньої та безпекової політики Х. Солана слушно зауважує, що нинішня гостра конфронтація між Іраном та Саудівською Аравією допомагає їхній верхівці утриматись при владі, відкладаючи здійснення серйозних внутрішніх змін, особливо у сфері зростаючої економічної та політичної відкритості. Також необхідно взяти до уваги, що за ширмою сектантського сунітсько-шиїтського протистояння між Ер-Ріядом та Тегераном знаходяться їхні геополітичні амбіції та цілі [22].

Окреме місце у сучасних трансформаційних процесах в арабському світі займає Туніс, який після «арабської весни» став фактично єдиною арабською країною, де було продовжено та поглиблено демократичний процес.

Політична відповідальність та зрілість головних політичних сил Тунісу – як ісламістської «Ан-Нахди», що була правлячою у країні протягом 2011-2013 рр., так і її опонентів з боку ліберальних та світських сил, дозволили Тунісу уникнути повторення кривавого шляху Єгипту після військового перевороту у липні 2013 р. Було досягнуто компромісу – «Ан-Нахда» добровільно поступилася владою і було створено коаліційний уряд, що відкрило двері для подальшого мирного розвитку Тунісу на шляху демократії та забезпечення прав людини. У лютому 2014 р. у Тунісі була схвалена найбільш прогресивна в арабському світі конституція, яка була підтримана як ісламістами, так і світськими силами. Конституція забезпечила місце в суспільстві для всіх груп через забезпечення мирної ротації влади, поваги прав жінок та гарантії захисту свободи висловлювань та віри. Велику роль у досягненні історичного компромісу між провідними силами країни та її подальшого просування на шляху до демократії відіграв Квартет національного діалогу. До його складу входять чотири організації – Загальний трудовий союз, Союз промисловців, торгівлі та ремесел, Ліга прав людини і Орден адвокатів. У жовтні 2015 р. Комітету за його роль у переході країни до демократії було присуджено Нобелівську премію миру. Як зазначалось Нобелівським комітетом, ця премія має стати «стимулом для всіх, хто хоче сприяти миру та демократії на Близькому Сході, у Північній Африці та в усьому світі».

Туніський досвід як і туніська модель трансформацій мають принципове значення для арабського світу. Вони переконливо доводять, що, по-перше, іслам та демократія абсолютно сумісні й головне полягає у відповідальності, професіоналізмі та моральних якостях політиків. Досвід Тунісу

продемонстрував, що дилема «секуляризм проти ісламу» не є вирішальною для арабського світу і поступово зміцнюється на згуртуванні зусиль головних політичних акторів навколо вирішення доленосних проблем розвитку. Також, вкрай важливо, що туніська модель розвитку та модернізація базується на самому феномені «арабської весни» і увібрала у себе найкращі досягнення і традиції арабських революцій.

Таким чином, узагальнення вищевикладеного матеріалу дає можливість зробити такі висновки.

1. «Арабська весна» є не одномоментним, швидкоплинним актом, а початком довготривалого процесу глибоких трансформаційних зрушень як у просторі арабського світу, так і на теренах усього Близького і Середнього Сходу.

2. Внаслідок низки обставин «арабська весна», принаймні її перша хвиля 2010-2013 рр., зазнала поразки. Політичний авангард революційної хвилі – ісламістські партії і рухи, виявились неготовими до виконання обов'язків правлячих партій, не мали належного досвіду, не запропонували суспільству реалістичної, обґрунтованої та послідовної програми реформ та модернізації. Велику негативну роль відіграв й зовнішній чинник. Політика американської адміністрації щодо «арабської весни» виявилась непослідовною. Вона не надала належного рівня підтримки новій владі і врешті-решт обрала лінію на забезпечення стабільності того регіонального порядку, який сформувався після спаду революційної хвилі. Вирішальний удар по арабській революції завдали аравійські монархії на чолі із Саудівською Аравією, які у липні 2013 р. організували в Єгипті військовий переворот і насильницьким шляхом відсторонили від президентських обов'язків М. Мурсі, висуванця єгипетських «Братів-мусульман». Авторитарні монархічні режими побачили у широкому розповсюдженні ідей «арабської весни» смертельну небезпеку для подальшого існування своїх режимів.

3. Нині, у постреволуційний період арабський світ переживає народження свого нового дизайну та моделей своєї трансформації. Його найбільш характерною ознакою є активне перетворення арабського світу на впливового суб'єкта світової і регіональної політики. Цей процес нині очолюється Саудівською Аравією, яка стала фактичним лідером арабських держав.

4. Головними чинниками цього фундаментального зсуву в існуючому геостратегічному ландшафті регіону Близького і Середнього Сходу є такі:

- серйозна корекція Сполученими Штатами Америки своєї близькосхідної політики. Американська адміністрація висунула завдання створення більш стабільної системи регіональної безпеки у Близькосхідному регіоні за рахунок наступних кроків: введення Ірану у геостратегічний простір регіону у якості одного із стовпів нової системи регіональної безпеки; підштовхування своїх найближчих арабських союзників до більш активної та узгодженої політики у

регіоні та до більшої відповідальності за безпекову сферу й до здійснення ними більш системних та глибоких внутрішніх реформ з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності;

- різке загострення сунітсько-шиїтського протистояння, особливо між Ер-Ріядом та Тегераном як центрів сунітської та шиїтської гілок ісламу. В епіцентрі цього протистояння опинилась Сирія, де вже п'ятий рік точиться громадянська війна та відкрита іноземна інтервенція Ірану, Росії та деяких інших центрів сили;

- поява у регіоні такого воєнно-політичного феномену як Ісламська Держава (ІДІЛ). За своєю сутністю ІДІЛ є квазідержавним утворенням на частині території Іраку та Сирії, що базується на вкрай екстремістській ідеології. Під впливом останніх поразок у Сирії та Іраку ІДІЛ намагається змінити тактику, широко використовуючи терористичні акти не лише у регіонах Ісламського світу, а й у Європі;

- відкрите й пряме військове втручання Росії у сирійський конфлікт з 30 вересня 2015 р., метою якого є забезпечення за будь-яких обставин подальшого контролю її над цією країною як головним центром впливу на ситуацію у Близькосхідному регіоні.

5. З урахуванням вищезазначених чинників Саудівська Аравія докладає великих зусиль для формування міцного сунітського регіонального альянсу як головної структури, за допомогою якої арабський світ забезпечує нову роль на Близькому і Середньому Сході і реалізує ті контури «нового арабського порядку через ініціювання спільної арабської роботи», які були визначені ще у Дамаській Декларації 1991 р.

6. Найбільш успішним результатом «арабської весни» став Туніс, у якому, незважаючи на великі труднощі та конфлікти, демократичний процес було продовжено завдяки відповідальності та готовності до компромісу з боку головних політичних сил країни. Це забезпечило мирний вихід із кризи 2013 р. і подальшу трансформацію Тунісу на засадах демократичного розвитку. Велику роль у досягненні цього прориву відіграла провідна громадська організація – Квартет національного діалогу, який у 2015 р. було нагороджено Нобелівською премією миру.

Список використаних джерел та літератури

1. Shenker D. Introduction to the Series. Beyond Islamists versus Autocrats / D. Shenker // Prospects For Political Reform Post Arab Spring. – The Washington Institute for Near East Policy, 2015. – 4 p.
2. Five years after the Arab Revolution: «The Ardouos Road of Democratization and Future Prospects». An Arab and International Conference at the American University of Beirut January 21, 22 and 23, 2016 / Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs / Call for papers. – Beirut, 2016. – 7 p.
3. Le Coz A. Stop your seasonal metaphors! Arab Spring it no spring at all. So called Arab Spring of roll will take time to mature, analysts say, warning that process will be chaotic / A. Le Coz. –

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.middle-east-online.com/english/?id=60390>
4. The terrible illusion of the Arab Spring. The revolutionary process is bound to continue for decades to come, says author Gilbert Achcar. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/ga>
  5. Al-Anani K. Whither political Islam? / K. Al-Anani. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/12/whither-political-islam-201312231082576430.html>
  6. Soliman M. The muslim Brotherhood in Egypt: Headed for Internal Collaps? / M Soliman. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fikzaforum.org/?p=8565#Vzhnk> – GYI
  7. Henderson S. Gulf Aid to Egypt and U.S. Policy / S. Henderson. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/gulf-aid-to-egypt-and-u.s.-policy>
  8. McCants W. Islamists OutLaw: Saudi Arabia Takes on the Muslim Brotherhood / W. McCants. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/qatar/2014-03-17/islamist-outlaws>
  9. Lynch M. Obama and the Middle East: Rightsizing the U.S. Role / M. Lynch. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2015/10/09/obama-and-middle-east-rightsizing-u.s.-role/iiyo>
  10. Feuer S. Kerry in Tunis: Bolstering an Arab Democracy Trough Strategic Dialogue / S. Feuer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/kerry-in-tunis-bolstering-an-arab-democracy-through-strategic-dialogue>
  11. World Economic Forum on the Middle East and North Africa 2015. The Geostrategic Outlook. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/session/summary/geostrategic-outlook>
  12. Федянін В. Бомба для короля / В. Федянін // Дзеркало тижня. – 2015. – 29 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/bomba-dlya-korolya-.html>
  13. Fridman T. Iran and the Obama Doctrine / T. Fridman // The New York Times. – 2015. – April, 5.
  14. Ottaway D. Obama's Arab Security Strategy / D. Ottaway // Foreign Affairs. – 2015. – May, 18. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/persian-gulf/2015-05-18/obamas-arab-security-strategy>
  15. Sokolsky R. Time for Arab Leadership in the Middle East / R. Sokolsky // The National Interest. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/time-arab-leadership-the-middle-east-13371>
  16. Dergham R. The Arab world's options: To fragment or cement / R. Dergham. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/06/08/The-Arab-world-s-options-To-fragment-or-cement-.html>
  17. Дударев К. Арабская весна короля Сальмана / К. Дударев // Независимая газета. – 19.10.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/courier/2015-10-19/9_salman.html
  18. Daoudi M. Saudi Arabia Reshuffles its Foreign Policy / M. Daoudi // FIKRA Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fikraforum.org/?p=7289#.VmbqC-afd2t>
  19. Munich Security Report: Dawn of an era of global instability? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/munich-securityreport-dawn-of-an-era...of...>
  20. Nawas H. Can Saudi Arabia Lead the Arab World to Peace? / H. Nawas // Huffington Post. – 2015. – May, 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/hiam-nawas/can-saudi-arabia-lead-the_b_7235298.html

21. Aziz R. The Purpose of Saudi Arabia's Islamic Military Coalition / R. Aziz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-purpose...>
22. Solana J. Building Bridges over the Persian Gulf / J. Solana. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.project-syndicate.org/print/saudi-arabia-iran-restore...>

Швед В.А. «Арабская весна» в контексте современного трансформационного процесса на Ближнем и Среднем Востоке.

В статье анализируется роль «арабской весны» как начала долговременного процесса глубоких трансформационных изменений в арабском мире. В частности, внимание уделяется осмыслению современного этапа указанного процесса в течении так называемого «постреволюционного периода». Исследуются такие актуальные проблемы как внутренние и внешние факторы поражения первой волны современных арабских революций, содержание и направленность современного реформирования арабского мира, последствия резкого обострения суннитско-шиитского противостояния. Рассматриваются причины и цели прямого военного вмешательства России в сирийский конфликт. Проанализировано значение тунисской трансформационной модели развития для перспектив демократического обновления арабского общества и определены причины, по которым после «арабской весны» Тунис фактически стал единственной арабской страной, где было продолжено и углублено демократический процесс.

Ключевые слова: «арабская весна», трансформационный процесс, политический ислам, арабский мир.

Shved V. “Arab Spring” in the Context of Contemporary Transformation Process in the Near and Middle East.

The article analyses the role of the “Arab Spring” as the beginning of long time process of deep transformation changes in the Arab World. Special attention is paid to understanding of particularities of contemporary stage of the above-mentioned post-revolutionary period. The article also studies such actual problems as internal and external aspects of defeat of the first wave of the contemporary Arab revolutions, content and direction of contemporary change of format of the Arab Spring and results of acute sharpening of the Sunni-Shiite confrontation. It also studies reasons and purposes of the direct Russian intervention in the Syrian conflict. The analysis values of the Tunisian development model transformation prospects for democratic renewal of Arab society and identified the reasons why after the “Arab Spring” Tunisia became virtually the only Arab country which has been extended and deepened the democratic process.

Keywords: “Arab Spring”, transformation process, political Islam, Arab World.